

Hüseyin Baykara

(Herat, 1483 - Herat, 5 Mayıs 1506)

Hüseyin Baykara Emir Timur'un ailesinden çıkmış bir şah ve şairdir. Hüseyin (1483) yılında Herat'ta, Mirza Baykara oğlu Mirza Mansur ailesinde dünyaya geldi. Onun büyük dedesi Şeyh Ömer, Timur'un oğluydu. Hüseyin'in annesi Firuzebigim idi. Tarihçi Mirhand'ın "Ravzatü's-Safa" adlı kitabında bu konuda şöyle denmiş: "Nusratnişan Hakan hem baba tarafından, hem ana tarafından sahib-kırân sultanlar hanedanının evladıdır. Hüseyin Baykara yedi yaşma girince, hicrî 849 yılında babası Sultan Ğiyaseddin Mansur vefat etti. Hüseyin'i on dört yaşma kadar annesi Firuzebigim eğitti."

Hüseyin mektepte Timurîler ailesinin en yakınlarından olan Ğiyaseddin Kîçkine Bahadır'ın oğlu Ali Şir Nevaî ile beraber okudu, arkadaş oldu. Zaten, onların babaları süt kardeşi idiler, iki aile eskiden beri yakın dost idi. Çocukluktan ömürlerinin sonuna kadar iki büyük şahıs dost olarak kaldı, bu münferit mevzu tarih, ilim, bedii edebiyat, tiyatro ve sinema sanatında çok yazılmıştır.

Hüseyin on dört yaşına girince, annesi onu Ebulkasım Babür'ün (Timurlu; 1422-1457 yıllarında yaşamış ve bu yıllarda Herat'ta hükümrânlık sürmüştür) sarayında hizmete yolladı. Sonra Hüseyin E. Babür'ün sarayından Semerkant'a, onun düşmanı Ebusaid'in sarayına gitti. Fakat Ebusaid Timurlu şehzadelerin kendine karşı ayaklandığını sezip, onların onüçü arasına Hüseyin'i de ekledi. Annesi gelip, onu kurtardı.

Bundan sonra Hüseyin, Mirza Ebusaid'in düşmanı sayılan Sultan Sencer'in hizmetine girmek için Merv'e gitti. Sultan Sencer onunla çok yakın bir ilişkide oldu, kızı Bike Sultanbigim'i ona verip, gelin etti (Bediüzzaman adlı oğlu bu hanımındandır). Onca vakit Sultan Sencer ile baba-oğul gibi yaşadı; fakat kayınpederi Hüseyin'i Merv'de kadı edip, kendi savaşa gidince, Hüseyin cayıp, onun tahtını ele geçirmek istedi. Sultan Sencer sadık adamlarının yardımıyla, askerlerinin gücüyle Hüseyin'i Merv'i bırakıp kaçmaya mecbur etti. Hüseyin yirmi beşine kadar askeriyile çöllerde, Merv ve Hive ortasında kazakilik etti (Tıpkı Babürşah'ın hayatında olduğu gibi talihsizlikler, kuvgın ve kazakilik) Hüseyin askerini çoğaltıp, savaşlar neticesinde büyüttü ve 862 (1458) yılında Estrabad tahtını ele geçirdi, adına hutbe okuttu, böylece Horasan hakimi Ebi Sâid'i tanımadığını bildirdi, kendi adına altın para bastırıp, bunu bir defa daha tasdik etti.

Tarihçi Ebdurrezzak Seberkandî'nin yazdığına göre, Sultan Hüseyin Herat'ı ele geçirmek için bir kaç defa hücumlar yapmış; fakat bir netice alamamış. 866 (1461) yılında Herat'ı muhasara edip, alamadan tekrar Estrabad'a dönmüş. Mirhand'ın "Ravzatü's-Safa"da yazdığına göre, Sultan Hüseyin gençliğinden beri cihangirlik arzusu ile yaşamış, buna kendini adamıştır. Fakat Ebu Sâid ile savaşmaya imkan bulamadı ve bekledi.

873 (1469) yılında Sultan Ebu Sâid'in Irak hükümdarları ile Karabağ'da olan savaşta şehit olduğu haberi yayıldı. Hüseyin Mirza hemen Herat'ı ele geçirdi. Bu vakitte Nevayî Seberkant'ta idi. Bu yerdeki meşhur din âlimi Horasan hükümdarı Sultan Ahmet'ten izin alıp, Herat'a döndü. Dostu Hüseyin'in Herat tahtına geçmesini kutlayıp, "Hi-laliye" kasidesini yazdı, bu kasidede Hüseyin'i dış görünüşüyle şah, lakin içi ve gönlüyle faziletli bir dervîştir, diyerek methetti:

"Şahlar dervîşi vü dervîşler şahı ki bar, Şahlık suret anga, dervîşlik sîret anga"

Hüseyin Baykara, Nevaî'ye önce mühürdarlık vazifesini verdi, sonra baş vezir görevine getirdi. İki dost devrinde Horasan medeniyeti inkişaf etti, nice şairler, âlimler, ressam, musiki erbapları yetişti. Başta Nevaî, Câmî gibi şairler, Behzâd gibi ressam, mimarlar, Hândemir gibi tarihçiler...

Hüseyin Baykara Timurular içinde en fazla savaşa giden, çok iyi kılıç kullanan (benzeri yoktu diye yazar tarihçiler) yiğit kişiymiş, bu onun Behzâd'ın çizdiği suretinden de anlaşılıyor (bk. A.A. Semenov, "Portreti epohi Nevai", Taşkent 1940).

Hüseyin Baykara otuz altı yıldan fazla bir devir aralığında Herat'ta devletini idare etti, fakat Şeybanîlerin çoğalması, 1500 yılında 140 yıllık Ti-murların payitahtı Semerkand'ı ele geçirmesi Baykara için en büyük düşman olmasına neden oldu. Bundan sonra, Hüseyin Baykara uzun yıllar boyunca oğulları ile de tahtını himaye edip savaşlar yapmaya mecbur oldu. Mesela, 1497'de oğlu Bedi-üz-Zaman ile Belh'de, 1500 yılında Estrabad'da baş-kaldıran oğlu Muhammed Hüseyin ile savaş yaptı ve bu savaşlar devleti güçsüzleştirdi. Baba-oğul arasındaki kavgalar Timur hanedanının gerilemesine neden oldu. Şeybâni Han 1506 yılında Belh'e hücum etti. Baykara ve Bedi-üz-Zaman bu felaket

karşısında birleştiler: Bedi-üz-Zaman Belh'den, Hüseyin Baykara Herat'tan Murgab tarafına yöneldiler. Fakat Hüseyin Baykara yolda, 5 Mayıs 1506'da vefat etti. Tahta Bedi-üz-Zaman ve Muzaffer Hüseyin kardeşler oturdu. Birer ikişer taht için mücadele başladı. Neticede bu durumdan faydalanan Şeybâni 20 Mayıs 1507 tarihinde Herat'ı ele geçirip, Timur saltanatını yok etti. (Bu bilgiler A. Nevaî'nin eserlerinden, Handemir'in "Mekârimü'l-Ahlâk", İzzet Sultan'ın "Nevaî'nin Kalp Defteri" (Taşkent, 1969), beş ciltlik "Özbek Edebiyatı Tarihi" (Taşkent, 1977) kitabının ikinci cildi ve "Özbek Sovyet Ansiklopedisi" ciltlerinden alındı.)

Hüseyin Baykara'nın hayatı ve sanatı yeterince araştırılmamıştır. Hayatı ve sanatı hakkında yazılan mahsus bir eser, mükemmel bir araştırma yoktur. Fakat Hüseyin Baykara'yı Nevaî ile ilgili yönleriyle iyi araştırılmış, ilmî eserlerde, hikâye, destan ve romanlarda, dramalarda, sinema filmlerinde bu konudaki malumatlar verilmiş, halk bu cihetten onu tanımıştır. Eserlerinden parçalar beş ciltlik "Özbek Edebiyatı" antolojisinin birinci cildinde (Taşkent, 1959) basılmış. 1968 yılında onun "Divân, Risale" kitabı (Suyime Ganiyeva ve Şerife Ab-dullayeva neşre hazırlamış, G.Gulam neşriyatı) çıktı. 1991 yılında yine bu neşriyatta bu neşirden ve Kabil'de hicrî 1346'da basılan "Divan-ı Sultan Hüseyin Mirza Baykara" esasında S. Ganiyeva'nın neşre hazırladığı "Cemâlingdin Közüm Ravşan" kitabı yüz bin adet basıldı.

Hüseyin Baykara, Hüseyinî mahlasıyla umumiyetle Türkçe yazmıştır. Nevaî'nin tekit ettiğine göre, hatta Türkçe yazmak hakkında ferman da çıkarmış. O devirde, Türk dilinin tahkir edilip, Arap ve Fars dilinin yüceltilmesi sebebiyle bu ferman

yayımlanmış olmalıdır. Zaten Nevaî'nin "Muhakemetü'l-Lügateyn" eseri de bu mevzu münasebetiyle yazılmıştı.

Hüseyin Baykara'nın "Divan"ı Türkiye'deki Türk okurları tarafından malumdur, Prof. Kemal Eraslan bu kitabı neşre hazırlamış, Ankara'da 1987 yılında basılmıştır. Bunun gibi, bundan yüz yıllar evvel İstanbul'da 1298'de çıkan Şeyh Süleyman Buhârî'nin "Lugat-ı Çağatay ve Türkî Osmanî" kitabında da Baykara'nın gazellerinden beyitler çokça yer aldı:

"Haddin ötkerme Hüseyinge cefâ vü rahm qıl, Kim ulus şahı turur likîn irür çâker sanga"

Hüseyin'in bu beytini hem zahirî, hem bâtmî manada anlamak mümkündür. Sevgilisine yalvarıp, cefayı bırakıp merhamet et, halk için şah olsam da, sana köleyim der. Gizli manada ise, şair Tanrı'ya iltica etmekte, bana merhamet et, halkın şahıyım; ama ben de bir kulunum, bir kölenim, demektedir.

Hüseyinî gazellerinde matla'lar çok güzel, tesirlidir. Mesela:

Vâh ki könglüm nâlesi her d em bozulgan cân ara
Gûyiyâ bir cuğd irür feryâd iter viran ara

Yada:

Gjajda istey istesem, kaydm tapay sin yârını, Kim,
manga hem-dem olup sürgey demi min zârını.

Hüseyin Baykara, Nevaî'nin söylediği gibi, kendisi şah, derviş tabiatlı bir şairdir. Aşağıdaki şiirler onun "Divan Risale" (Taşkent, 1968) kitabından seçilerek alındı.

GAZELLER

Boldı gül vaqtı vü min derd ü gamıda mübtelâ
İşq otıdm lâle dik bağrımda yüz dâg-ı belâ

Hâl-i zârm sin kibi sultândın ayru tüşgeli
Yapraq irmes gülde kim yüz til bile eyler edâ

Min bilür irdim ki yoqtur intiha işqımda hîç
Tâ gül-i vasim bile qıldım mahabbet ibtidâ

Lâle dik mey camını tutgıl ganimet gül çağı
Hassaten kim işret urdı bülbül-i bî-dil sadâ

Ger Hüseyinî tapmadı bergî cemâlin bâgıdm
Bu çemende ey gül-i nev-res sana bolsun beqâ

*Gül vakti oldu ve ben dert gamına müptela oldum.
Bağrımda aşk ateşinden lale gibi yüzlerce bela yarası oldu.*

*Senin gibi sultandan ayrı düşeli, perişan halini
Gül yaprağıyla değil yüz dil ile anlatır.*

*Aşkımda hiç son yoktur diye bilirdim
Kavuşmanın gülüyle önce muhabbet kıldığımdan beri*

*Lale gibi içki kadehini ganimet tut gül zamanında
Hâşâ ki kalpsiz bülbülün sesi içirdi.*

*Gerçi Hüseyin cemalinin bahçesinde yaprağı bulmadı
Ey taze gül, sana bu çimende beka olsun.*

Tilberek itken köfvülünü istedim her yan barıp
Kûh u derya vü beyâbânlarını bir bir ahtarıp

Tapdım irse oturupdur yüz gam u endûh ile
Yâr zülf idin beterek rüzgârın töfiterip

Veh ki sorgaç hâlini tınmay töküp didi sirişk
Yitti gerdündin figân u otlug ânın ötkerip

Vâmıq u Ferhâd u Mecnûn mihnetimge tözmeyin
Köy diler ahım otıdm her biri bir yan barıp

Min dağı tözmey anın istep vatandın kitmegin
Yüz tümen teklif ile küfurdüm anı yalbarıp

Kiltürüp çâk eyleben kögsümni saldım ornıga
Furqatu köymek otıdm bansıdm qutqarıp

Ey Hüseyin ol kilip tutgaç visali cür'asın
Tmdurup könlümni min hem içtim anı sayqarıp

İlge baqıp her zaman yüz nâz ile külmek nidür
Özgelerni tırgüzüp veh mini öltürmek nidür

İl sarı baqıp kulüp gonçenni eylep dür-feşân
Reşk peykânım hazîn könlüm ara tikmek nidür

Âb-ı hayvanındın ilge cân bağışlap lutfile
La'lift otıdm minin cânımnı köydürmek nidür

Nûş-hand eylep çüçük sözler qatar-sm özgege
Min visalindin telaffuz eylegeç sökmek nidür

İlge lutf itmekdin er cânımnı almaqdur garaz
Yâr eğer sin-sin minin cân birmegimge şek
nidür

Ey Hüseyin çün mana köprek idi ümmîd-i lutf
Mana kem bolmaq ni irdi gayrga köprek nidür

Haddin aştı ışqm otı içre derd ü hasretim
Vây ki sin gafil ü köydürdi dâg-ı furqatım

Dir idim cevrüft otı süzığa qalsam ölge-min
Koydurur bu gussadm cânımnı her dem hayretim

Min barıp qalmış visalin bâğı içre cân quşı
Ot yaqar bâlını köydürmekke veh kim gayretim

*Delirip giden gönlü her yere gidip
Denizi ve çölleri tek tek dolaşıp aradım*

*Bulduğumda yüzlerce gam ve kederle oturmuştu,
Yâr saçından esen çok beter bir rüzgârla donup*

*Eyyvah, sorunca halini durmadan göz yaş
dökerek anlattı Ateşli çığlık ve âhıyla yakarak
dünyadan gitti.*

*Vamık, Ferhat ve Mecnun sıkıntım
dayanamadan Akımın ateşinden, her biri bir yere
giderek yandılar.*

*Ben ise onun vatandan gitmesine dayanamayarak
Binlerce teklifle yalvarıp onu getirdim.*

*Getirip göğsümü yırtıp, yerine koydum, Ayrılık
ateşinden, her şeyden kurtarıp.*

*Ey Hüseyin gelip de kavuşma yudumunu sununca
Gönlümü dindirip, ben de içtim onu kana kana.*

*Başkalarına bakıp her zaman yüz nazla gülmek
nedir? Başkalarını diriltip, eyvah, beni öldürmek
nedir?*

*Başkasına bakıp gülerek, ağzından inci saçıp,
Kıskançlık okunu hazin gönlüme dikmek nedir?*

*Elâleme hayat suyundan lütfuna can bağışlayıp
Dudağının ateşinden benim canımı yakmak nedir?*

*Tatlı tatlı gülümseyip güzel sözler söylersin
başkasına Ben kavuşmandan söz açınca vurmak
nedir?*

*Başkasına iltifat etmekte maksat, canımı erken
almaktır, Eğere yâr sensen, can vereceğime şüphe
nedir?*

*Ey Hüseyin, benim için iltifat ümidi daha çoktu
Bana az olmak neydi, daha çok kaygı nedir?*

*Haddini aştı aşkın ateşinde hasret derdim
Eyyvah, sen gafiliyaktaynıhkıyaram.*

*Ayrılığın ateşinde kalsam, öleceğim derdim;
Yandım bu sıkıntıdan canımı her an hayretim.*

*Bin kavuşmanın bahçesinde, gelip kalmış can kuşu
Ateş yakar kanadım, eyvah kandırmaya gayretim.*

Derd ü rene ü mihnet ü gamga tahammül eyledim
Sindin aynı bolgalı billâh ki yoqdur tâqatim

Ey Hüseyin ol quyaşnifi furqatiga tüşgeli
Yoq durur hûr u perinin vaslı birle ülfetim

Zülfî içre gül gül içre la'l-i handândur nihân
Tünde mihr ü mihr ara ser-çeşme-i cândur nihân

Tire köfilüm içre cân-perver lebin penhânlığı
Zulmet içre ol sıfat kim âb-ı hayvândur nihân

Gonçe içre öyle kim her yan nihân bolgay tiken
Hecr oqıdın köfilüm içre anca peykândur nihân

Ehl-i dîn içre müsülmânlar nitip peyda bolay
Kim buzuq köfilüm ara bir nâ-müsülmândur nihân

Sorma sûzi birle efgânıfı qayan penhân irür
Canım içre sûzi köfilüm içre efgândur nihân

Devr ayağın sâqiyâ bir dem iligdin salma kim
Köfilüm içre bir nice endûh-ı devrândur nihân

Ger Hüseyin id-gâhda âh çikti şükr kim
Gayrdın dûd içre ol hurşid-i rahşândur nihân

Otga yaqgıl servni ol qadd-i bâlâ bolmasa
Yilge birgil gülni ol ruhsâr-ı zîbâ bolmasa

Serv birle gül temâşâsığa meylim yoq turur
Bâg ara ol serv-i gül-ruhdm temâşâ bolmasa

Nige saflar çikti müjgândm eğer cân mülkige
Közlerinnin meyli her dem qatl ü yagmâ
bolmasa

Bolmagay irdi cünûn deştide ser-gerdânlığım
Zülfî pîç ü tâbıdın başımda sevda bolmasa

Gevher-i maqsûd tapmaq mümkün irmes ey
könül Kız yaşın tâ vasi ümîdi birle derya
bolmasa

Sâqiyâ mey tut ki hecr endûhıdm bolman halâs
Her dem iligimde lebâleb câm-ı sahbâ bolmasa

Ey Hüseyin bade içsem yat ilidin tin durur
Bolsa âb-ı Hızr u ömr-i câvidan ya bolmasa

*Dert, eziyet, sıkıntı ve kedere tahammül ettim,
Senden ayrı kalalı, vallahi, yoktur takatim.*

*Ey Hüseyin, o güneşin ayrılığına düşeli,
Hurilere ve perilerin kavuşmasıyla ilgim yoktur.*

*Zülfünde gül, gülde gülen dudak gizlidir.
Gecede güneş, güneşte can pınarı gizlidir.*

*Kara gönlümde can veren dudağının gizliliği,
Karanlıkta, hayat suyunun gizli olduğu sıfat (vardır).*

*Nasıl ki goncanın her yerinde diken gizliyse
Gönlümde ayrılık okunun ucu öyle gizlidir.*

*Din ehlinde müslümanlar ne dese olur,
Bozuk gönlümde müslüman olmayan biri gizlidir.*

*Sözünle fîğanın nerede saklıdır, diye sorma!
Sözün canımda, fîğanı n canımda gizlidir.*

*Ey saki, devr kadehini biran elinden bırakma
Gönlümde bazı devran kederleri saklıdır.*

*Şükür ki Hüseyin bayram yerinde ah çekti,
Başkasında duman içinde o parlak güneş gizlidir.*

*O güzel boyu olmasa, selviyi ateşe ver!
O güzel yanağı olmasa, gülü rüzgâra
ver!*

*Selvi ile gülü seyretmeğe meylim yoktur,
Bahçede o gül yanaklı selviyi seyretmek
olmasa.*

*Gözlerinin meyli her an öldürme ve yağma
olmasaydı, Can mülkünde niye kılıç çekip ok atsın?*

*Zülfünün kıvrımlarından başımda sevda olmasaydı,
Delilik çölünde perişanlığım olmayacaktı.*

*Ey gönül, göz yaşın kavuşma umuduyla deniz olmasa
İstenen mücevheri bulmak mümkün değil.*

*Ey saki, içki ver; elimde ağzına kadar dolu şarap
kadehiolmasa, Ayrılık kederinden kurtulamam.*

*Ey Hüseyin, bana uyku bayılma, yemek gamdı r,
Sonsuz hayat suyu olsa da olmasa da.*

RUBAİLER

Körsetme çemende serv yoldaş mana
Kim körgenidin közdin aqar yaş mana
İndürse ni boldı her nefes baş mana
Ol serv-i revân ki boldı boydaş mana

Ol şûh kim bir dem mana hem-dembolmas
Zahm ursa firâqı vaslı merhem bolmas
Işqıda könlü nasibi cüz gam bolmas
Köftül köterey disem könlü hem bolmas

Ey çarh-ı cefâger ni sitemler kıldın
Cânımnı nişâne-i elemler kıldın
Mühlik nefesim otm alemler kıldım
Özrünni niçük qolay keremler kıldım

Işq tufanı eğer cismim köterdi koyıdın
Âh kim tâ köz yumup açtı çıkardı koyıdın
Yoq ki sürdi koyıdım ol seyl min âvâresin
Nahl-i ümmîdim nihâlin hem qopardı koyıdım

Ol gamze ki bağrım boldı ef gâr andın
Her lahza irür zaîf ü bîmâr andın
La'lin ki irür hasta könlüm bar andın
Neyley ki sana bar imiş âzâr andın

Bu sâz f enide kıldı sihri kâmil
Bu fenga sazı bardur asru şâmil
Biz uş çöldin kilip-biz açıp arıp
Biznin dik bolmağay âlemde sâyil

DÖRTLÜKLER

*Bana çimende serviyi yoldaş gösterme
Gördükçe gözden bana yaş akar.
Herekes bana baş eğdi de ne oldu,
O yürüyen selvi bana boydaş oldu.*

*O şah, bir an bana dost olmaz,
Ayrılığı eziyet verse, kavuşması merhem olmaz.
Aşkından gönlün nasibi pay gam olmaz,
Gönlü kurtarayım desem, gönlü razı olmaz.*

*Ey cefaa felek, ne sitemler ettin,
Canımı âlemlere ibret eyledin.
Yok eden nefesimin ateşiyle elemler kıldın,
Özrünü nasıl kolay, keremler kıldın.*

*Aşk tufanı bedenimi yanından götürdüğünde
Eyvah, göz açıp kapayıncaya çıkararak muhitinden,
Ben avareyi o sel muhitinden sürdü
Yok ümidinin ağacı, fidanını da kopardı oradan.*

*O yan bakışla bağrım yaralandı
Her an onun yüzünden zayıf ve hastadır.
Dudağınla, gönlüm hep hastadır
Ne yazık, sana ondan azar varmış.*

*Bu saz fenninde kıldı sihri kamil
Bu fenne çok şamil sazı vardır.
Biz o çölden geldik aşıp yorularak
Bizim gibi, âlemde gezen yoktur.*

